

HET POLITIEKE DENKEN VAN CARL SCHMITT (1888-1985)

Jef Van Bellingen

Het denken van Carl Schmitt is veelzijdig en complex. Verschillende thematieken vinden hun eenheid in het perspectief van waaruit wij ze benaderen, het perspectief van de jurist. Het staatsrecht, het constitutioneel recht en het volkenrecht zijn de drie belangrijkste thema's van zijn rechtswetenschappelijke analyses. Deze onderwerpen behandelt Schmitt bovendien niet in abstracto, maar steeds betrokken op concrete situaties. Ze hebben alle te maken met de Duitse staat vanaf het einde van W.O.I, zowel intern, als in zijn externe volkenrechtelijke betrekkingen. Ook het nazi-regime betreft hij in deze analyse, en dit gedurende de eerste jaren van het regime met een uitgesproken sympathie. Dit heeft zijn gehele denken bij velen in een ongunstig daglicht geplaatst, wat de interpretatie niet vergemakkelijkt. Uit het werk blijkt duidelijk een scherp bewustzijn van de kritische situatie van het staatsrecht en van het volkenrecht.

Wanneer wij echter spreken over rechtswetenschap dient onmiddellijk duidelijk te zijn dat deze ingebed is in een visie op het geheel van de maatschappelijke elementen waarbinnen het recht evolueert. Het voornaamste waarmee we bij de analyse van het publiek recht dienen rekening te houden is het politieke dat vooral in crisistoestanden aan de orde komt. Vandaar dat Schmitt vooral zijn bekendheid aan zijn theorie van de politiek dankt, hoewel hij nooit een volledige politieke filosofie heeft geschreven, en dit ook nooit zijn bedoeling is geweest. De analyse van het politieke stelt hij steeds in functie van de publiekrechtelijke analyse. De vraag die we in heel zijn werk kunnen terugvinden is: wat is maatschappelijke orde en wat is de functie van het recht in het creëren en handhaven van orde. Wanneer we het recht vanuit een gegeven orde bekijken, hebben we de neiging te denken dat het als regulerend normensysteem op zichzelf orde genereert. De kritische situatie leert dat de norm slechts één aspect is dat niet kan worden verabsoluteerd. Schmitt komt uiteindelijk tot een theorie die hij het concreet ordedenken noemt. Ze is het eindproces van een intellectuele zoektocht, maar eveneens van de politieke gebeurtenissen in Duitsland. 1934 betekent voor Schmitt het einde van de labiele situatie van de Weimar-republiek. Het verworven inzicht van het concrete ordedenken, dat inhoudelijk trouwens niets te maken heeft met de nazi-ideologie, zal de verdere leidraad blijven van zijn rechtstheoretisch onderzoek. Hij heeft dit vooral vruchtbaar gemaakt voor het begrijpen van de internationale rechtsorde. Zo schetst hij een beeld van wat de Europese rechtsorde is geweest als de eerste mondiale rechtsorde, en wat de verschuivingen, die zich in de twintigste eeuw voltrekken, aankondigen. De moeilijkheid om Schmitt te begrijpen bestaat erin de verschillende thema's samen te

brenge, zonder daarbij uit het oog te verliezen dat de auteur dit geheel nooit tot een echt systeem heeft gereduceerd, en steeds schrijft hij met het oog op een bepaalde 'Lage' of toestand.

Het recht als concrete orde

De kern van Schmitts rechtsopvatting is dat het wezenlijke van het recht niet in normen of beslissingen is gelegen, maar in het geheel van een aanwijsbaar functionerende orde en zijn dragende instellingen. De norm is secundair in functie van een bepaalde orde. Verdwijnt de concrete orde, dan verliest de norm zijn zin en betekenis. De concrete orde als een stabiele organisatievorm, met zijn historisch gegroeide instellingen en autoriteiten is het primaire gegeven van het recht. De opvatting die de beslissing als essentie van het recht benadrukt, is gebonden aan een historische context waarin de traditionele orde en zijn instellingen sterk zijn aangetast. Het resultaat van deze ontbinding is het zoeken naar een nieuw machtscentrum wat in het juridisch denken als decisionisme wordt vertaald. In de onzekere toestand van de eerste jaren van de Weimar-republiek heeft Schmitt deze rechtsopvatting zelf uitgewerkt, vandaar dat hij voornamelijk als decisionist bekend staat. De dialectiek van decisionisme en ordedenken blijft voor de hele denkwijze van Schmitt kenmerkend, in de historische spanning tussen orde en wanorde die de context van zijn denken vormt. Voorzover echter in de geschiedenis nooit een toestand van absolute wanorde gegeven is, en het recht als een constant verschijnsel van menselijke organisatie aanwezig is, primeert toch uiteindelijk de concrete orde. Het normativisme wordt echter constant afgewezen. Zo blijft hij een belangrijk vertegenwoordiger van een anti-positivistische rechtsfilosofie. Wanneer Schmitt nu de concrete Europese orde poogt te conceptualiseren samen met de staat als dragende instelling, grijpt hij naar het Griekse woord 'Nomos' om een inzicht te krijgen in het fundament van het recht. Hij verwijst naar de rechtsconstituerende handeling van het nemen, delen, en productief gebruiken. Dit vormt de reële grondslag van elke constitutie. In het werk *Der Nomos der Erde* (1950) poogt Schmitt de 'Nomos' van de klassieke Europese orde, het *Ius Publicum Europaeum*, op het spoor te komen. Dit vormt het kader waarbinnen het interne staatsrecht en het volkenrecht gestalte krijgen. Het is deze omvattende orde die bij het begin van de twintigste eeuw in een fase van ontbinding treedt. In de 'nomos' als de historische oorsprong van het recht, vloeien recht en macht in elkaar over. De 'nomos' is een act van 'nemen', en dus van geweld en macht, die echter als legitiem wordt ervaren, en precies daardoor recht wordt, en tot grondslag van elke verdere legitimiteit en legaliteit, binnen de geconstitueerde orde.

De Europese staten zijn de actieve dragers én garanten van een omvattende ruimtedeling, die op haar beurt als globale orde de staat in zijn ontstaan heeft bepaald. Deze orde is trouwens voor het eerst in de menselijke geschiedenis 'globaal', betrokken op de ganse aardbol. Ze is ontstaan als een vrucht van de ontdekkingen

van de Europeanen van de buiteneuropese ruimte. Dit is een geweldig historisch gebeuren, waardoor de planeet aarde voor de Europeaan voor het eerst een tastbare realiteit wordt en die hij in het *Ius Publicum Europaeum* een stabiele politieke en juridische vorm verleent.

Hoe ziet deze eerste globale ruimteordening er uit ? Zij berust op de duale structuur van het ordenen van het wateroppervlak en van de landmassa. De zee is vrij, wij kunnen haar niet verdelen en haar ook niet begrenzen. Feitelijk beheerst de mogendheid met de sterkste koopvaardij- en handelsvloot de zeeën. Door zijn geografische ligging was Engeland voorbestemd om deze beslissende rol op zich te nemen. In die positie kan het ook desgevallend de Europese continentale politiek decisief beïnvloeden. Het Europese continent is in staten geordend, dat wil zeggen in een pluraliteit van zelfstandige, soeverein beheerste ruimten met vaste ondoordringbare grenzen. Vanuit deze christelijke statengemeenschap wordt de rest van de wereld geordend, en wel voornamelijk als niet-Europees koloniaal gebied. De grote realisatie van het klassieke volkenrecht voor Europa is de beperking en humanisering van de oorlogvoering, het uitschakelen van de vernietigingsoorlog en de totale oorlog, die voor de internationale religieuze burgeroorlogen van de zestiende en zeventiende eeuw kenmerkend zijn. Het inperken van de geweldpleging is immers de cruciale opdracht van elke rechtsorde.

Waarop berust nu de legitimiteit van deze 'nomos' ? De geestelijke superioriteit rechtvaardigt de bezetting en verovering van niet-Europees gebied. De ontdekking zelf levert het bewijs van deze superioriteit. Hier leggen we de vinger op de stichtingsmythe van het *Ius Publicum Europaeum*, waar macht en geweld omgevormd worden tot recht. Door zijn technische en geestelijke kracht weet Europa te veroveren, te beheersen en te ordenen. Het geloof in deze stichtingsmythe is het geloof in zichzelf en in de eigen identiteit waardoor het mogelijk is waarden te dragen, en aan anderen op te leggen. Door zijn ontdekkingen kan Europa zich als het midden van de wereld handhaven en zijn eigen morele crisis oplossen. Deze legitimiteitsvorm heeft voor het christelijke Europa reeds een gesecculariseerd karakter, en is wezenlijk historisch van aard. De dragers van deze legitimiteit zijn de grootmachten in het Europese statensysteem. Het klassieke publiekrechtelijk denken is staatsdenken, het is het werk van de jurist als de typische figuur die met de moderne staat op het voorplan treedt. Hij poogt de kern van de juridische vormgeving die de staat is in zijn soevereiniteitsbegrip te conceptualiseren. Carl Schmitt voelt zich hier nauw verwant met de grote staatsdenkers, voornamelijk met Bodin en Hobbes. Graag wijst hij erop dat hij precies driehonderd jaar na Hobbes geboren is. Dit stelt hem in staat, verbonden met deze traditie, de logica van de 'nomos' die drie eeuwen lang de publieke rechtsorde heeft gedragen te doorzien. Deze orde en deze staat bevinden zich echter in een fundamentele crisis. Het is met deze crisis van de Duitse staat dat Schmitt zich existentieel als jurist verbonden weet en die hij in treffende analyses ook met veel literair brio, probeert te vatten. Deze klassieke staat is zelf

geboren uit een crisissituatie: het zoeken naar een nieuwe globale wereldorde en het bedwingen van de intern Europese burgeroorlogssituatie. De taak van de staat is voornamelijk negatief: door het ontwapenen van de strijdende partijen bescherming en veiligheid voor de onderdanen tot stand brengen. Intern worden tegenstellingen tussen strijdende partijen geneutraliseerd door een instantie die boven de conflicten staat : dit is de soevereine staatsmacht. De soeverein is de kern van de staatsmacht. Het conflict is het wezen van de politiek.

Politiek en soevereiniteit

Schmitt denkt de politiek niet vanuit de staat, maar probeert omgekeerd het politieke te omschrijven als datgene wat tegelijk aan de staat voorafgaat, er de oorsprong van is en er de zin aan verleent als juridische vormgeving. Het wezenlijk gegeven dat na het verdwijnen van elke institutionele vormgeving en rationalisatie overblijft, is de vijandigheid, de 'Freund-Feind' tegenstelling. De sociale werkelijkheid is gevormd door een pluraliteit van strijdende groepen; en dit maakt de sociale werkelijkheid precies tot een politieke werkelijkheid. Achter deze politieke theorie steekt een fundamentele wijsgerige stellingname: de tegenstelling, uitgedrukt in sterk antagonistische overtuigingen; het potentieel gewelddadig conflict is een wezenlijk gegeven in de mens. Schmitt stelt vast dat elke grote filosofie een pessimistisch mensbeeld tot grondslag heeft. Hij poneert deze stelling ongetwijfeld vanuit een christelijk-theologische achtergrond. De geschiedenis begint met de broedermoord. De vijandschap kan dan ook niet uit de wereld worden gebannen door ze eenvoudig te negeren. Diegene die niet het risico van de vijandschap op zich neemt, verliest zijn eigen identiteit, zonder dat daarom de vijandschap zelf verdwijnt. De negatie van de vijandschap kan een verdoken, maar daarom dikwijls nog gevaarlijker of intenser vijandigheid insluiten. Voor diegene die politiek voert met het doel vijandigheid überhaupt te overwinnen, heeft de vijand als vijand geen bestaansrecht. Als vijand verhindert hij het hoogste heil van de mensheid: de absolute pacificatie; zo wordt hij tot absolute vijand, tot de negatie van de menselijkheid. Een dergelijk optimisme is voor Schmitt kenmerkend voor de moderne politieke ideologieën in hun liberale of socialistische vorm. De mens kan zichzelf echter door zijn politieke actie niet van zijn menszijn verlossen, hij kan enkel zichzelf vernietigen. Het probleem van de politiek en van het recht ligt in de vormgeving. Deze schept de mogelijkheid tot orde, maar veronderstelt tevens het aanvaarden van het conflict als fundamentele realiteit. Schmitt conceptualiseert in zijn theorie het naakte feit van de intense tegenstelling, onafhankelijk van een specifieke inhoud en vorm, wat een weerspiegeling is van een tijd waarin elke vorm en elke inhoud betwistbaar wordt gesteld. Er is een totale versplintering wat betreft waardensystemen, overtuigingen en ideeën over sociale organisatie. Zijn benadering van het politieke brengt het dus niet verder dan een louter formeel criterium. We mogen hier echter niet uit afleiden

dat de inhoud van een concrete politiek, voor diegene die de keuze maakt, willekeurig zou zijn. Elke concrete politiek berust op een echte keuze van vorm en inhoud, die we daarom juist niet als willekeurig of indifferent beschouwen; in het andere geval hebben we te maken met een zwakke politiek. Politiek is niet mogelijk zonder een sterke overtuiging over recht en onrecht. Diegene voor wie de pluraliteit van overtuigingen evenwaardig zou zijn, kan niet kiezen. Hij is een romanticus en politiek onvermogen. De politieke keuze stelt een einde aan de differentie. Politiek bedrijven betekent essentieel beslissingen kunnen treffen in conflictsituaties. Dit impliceert dat de staat als ordenende instelling een hoogste beslissende instantie vereist en dat is de soeverein. Soevereiniteit is een juridisch begrip, dat we echter niet op een normativistische constructie kunnen terugvoeren, maar wel met een existentiële test moeten aanduiden. In de soeverein wordt de verbinding tot stand gebracht tussen politiek en recht. De soeverein is de macht die het laatste woord heeft in een conflict dat het overleven zelf van de politieke eenheid bedreigt. Dit noemt Schmitt de uitzonderingstoestand. Vandaar zijn definitie van de soeverein als diegene die over de uitzonderingstoestand beslist. De soeverein handelt vanuit een voorstelling van wat recht en onrecht is, en constitueert op deze wijze een rechtsorde. Door zijn beslissing wordt vastgesteld wat normaal is, dat wil zeggen wat in overeenstemming is met de rechtsvoorstelling die de gehele rechtsorde draagt, of met de voorwaarden van haar gelding, en dit precies in het kritische geval waarbij de rechtsorde ter discussie wordt gesteld. Dit betekent dat de inhoud van de concrete beslissing niet volledig kan worden bepaald door de algemene norm waarvan ze een toepassing is. Wat recht in het concrete geval is, is afhankelijk van de vaststelling door de bevoegde instantie. Dit persoonlijk beslissingsmoment dat algemeen in de rechtsvorming aanwezig is, wordt het duidelijkst in de uitzonderingstoestand en de beslissing door de soeverein. Persoonlijke macht is dus constitutief voor de rechtsorde, waardoor zij meer is dan een systeem van normen.

Elke rechtsvraag is onafscheidelijk verbonden met de persoon of de groep van personen die concreet het recht toepast, handhaaft, of door een wilsbeschikking schept. Enkel in het geval van de soevereine beslissing is de onafhankelijkheid van de geldende wettelijke bepalingen zeer groot, soms volledig. Aangezien de soeverein echter de normaliteit moet garanderen, dat wil zeggen de mogelijkheid zelf van het functioneren van de rechtsorde, is het belang van dit persoonlijk element voor de totale rechtsorde bijzonder aanzienlijk. Dit geldt uiteraard voor situaties met een gebrekkige stabiliteit, wanneer de politieke eenheid door diepgaande conflicten dreigt te worden verscheurd, of wanneer de homogeniteit en samenhang die wordt verondersteld voor de naleving en toepassing van rechtsregels, aangetast zijn. De centrale plaats van de soeverein in de rechtsorde hangt in de analyse van Schmitt bijgevolg nauw samen met zijn visie op de politiek als de permanente mogelijkheid van gewelddadige conflicten, die blijft bestaan, ook binnen elke geconstitueerde rechtsorde. Het bewustzijn van de betekenis van de soevereiniteit is gebonden aan

de reële dreiging van dergelijke crisistoestanden. Ter ondersteuning van zijn theorie grijpt Schmitt terug naar de zestiende en zeventiende eeuwse denkers over recht en politiek, vooral Bodin en Hobbes. De religieuze burgeroorlogen, waaruit de moderne staat is ontstaan, is voor hen de tastbare realiteit van de chaos, de uitzonderings-toestand, *bellum omnium contra omnes*, die de orde van de staat steeds kan bedreigen. Andere treffende voorbeelden van decisionistische denkers zijn de contra-revolutionairen Maistre, Bonald en Cortes. Schmitt voelt zich ten zeerste verwant met deze denkers, daar hij de Duitse staat na W.O.II duidelijk bekijkt vanuit de revolutionaire dreiging. Vanuit deze opstelling verdedigt hij de liberaal-democratische staat van de Weimar-republiek, wanneer hij bekwaam is de essentie van de soevereine staat te realiseren.

De constitutie

De uitvoerige studies, *Verfassungslehre* (1928) en *Der Begriff des Politischen* (1927) zijn ongeveer gelijktijdig ontstaan, en vertonen een nauw verband. Omdat de staat bedreigd is, zoekt Schmitt een constitutiebegrip dat een fundering en bescherming van de staat toelaat. Daarom is zijn theorie een voortdurende polemiek met de opvatting als zou de bescherming van de rechten van het individu de werkelijke inhoud van de constitutie uitmaken. Dit is de gedachte van het negentiende eeuwse liberalisme, die ruimte wil scheppen voor het individu tegen een geconstitueerde staatsmacht, die nog niet fundamenteel ter discussie staat. Met eenzelfde beslistheid wijst Schmitt de opvatting van de hand, als zou de constitutie een formeel neutraal kader scheppen, waarbinnen de verschillende politieke stromingen hun eigen doelstellingen kunnen nastreven. Dit zou immers de weg openlaten voor het omverwerpen van de politieke orde zelf.

De constitutie is de eenmalige politieke beslissing, genomen door diegene die door de politieke eenheid als grondwetgevende macht wordt erkend, over de specifieke bestaanswijze van de politieke eenheid in zijn geheel. De grondwetgevende handeling is essentieel een duidelijk samenhangende politieke beslissing, een eenduidige keuze tussen verschillende politieke alternatieven die zich aandienen betreffende inhoud en vormgeving van de politieke eenheid. Zo is de Weimar-constitutie een keuze voor de democratie en tegen de monarchie, voor de parlementaire vertegenwoordiging en de beginselen van de burgerlijke rechtsstaat en tegen de radendictatuur. Aan de politieke strijd over deze verschillende opties heeft de grondwetgevende macht door zijn beslissingen een einde gesteld. Dat Duitsland een politieke eenheid is, blijkt uit deze klare beslissingen, terwijl deze op hun beurt een eenheid kunnen bewerken. Zij vormen de politieke substantie van de Weimar-republiek. Deze definitie van constitutie stelt Schmitt in staat een onderscheid te maken tussen de eigenlijke constitutie en de constitutionele of grondwettelijke bepaling. Deze

laatste is een norm of een regel die geldt als verdere toepassing of uitwerking van de constitutie als eenduidige politieke beslissing.

Uit dit positief constitutiebegrip, zoals hij het noemt, leidt Schmitt drie belangrijke gevolgen af: het afwijzen van het compromiskarakter van de Weimar-constitutie, een eigen interpretatie van het artikel over de grondwetswijziging, en van het beruchte artikel 48 over de bevoegdheden van de president in de uitzonderingstoestand. Daar de constitutie geen 'wet' is, maar een politieke beslissing op grond waarvan de grondwettelijke bepalingen hun geldigheid verkrijgen, handelt het artikel dat de grondwetswijziging regelt enkel over een aanpassing of wijziging van de concrete wettelijke regeling van een fundamentele keuze, niet over het wijzigen van deze keuze zelf. Door deze interpretatie wil Schmitt verhinderen dat de grondwet tot een neutrale procedureregeling wordt gereduceerd, waarmee elke vorm van politiek legaal kan worden doorgezet. De constitutie kan geen instrument zijn van legale revolutie. Op die wijze geeft artikel 48 de president het recht alle nodige maatregelen te treffen om de bestaande orde te handhaven, zonder daarbij gehinderd te worden door om het even welke grondwettelijke bepaling. Zo beschikt de staat over een echte soevereine gezagsdrager die kan handelen zonder grondwettelijke bepalingen in acht te nemen, wanneer hun toepassing een verder bestaan van de staat of de staatsvorm in gevaar zou brengen. Geen enkel artikel van de grondwet mag het behoud van de bestaande constitutie hinderen, en geen enkel artikel kan een fundamentele wijziging van de politieke bestaanswijze mogelijk maken.

De president kan op die wijze optreden als commissarische dictator wanneer de noodtoestand dit vergt. Dit betekent dat hij een bijna onbeperkte macht uitoefent, weliswaar vanuit een opdracht verleend door een geconstitueerde orde en om deze te herstellen. Schmitt plaatst deze vorm van dictatuur tegenover de soevereine die de revolutionaire doelstelling heeft om door een rechtstreeks beroep het volk als 'pouvoir constituant' een nieuwe politieke orde in te voeren. De constitutie sluit echter de soevereine dictatuur uit, en laat enkel de commissarische dictator toe de orde bij een dreigende revolutie te herstellen.

Wat is nu echter de substantie waarvoor men in de Weimar-constitutie heeft gekozen? De kern van de Weimar-constitutie bestaat in de keuze voor de burgerlijke democratische rechtsstaat. Een dergelijke staatsvorm is gekenmerkt door een structurele tweeledigheid. Enerzijds de rechtsstatelijke principes die de bescherming van de burgerlijke vrijheden tegen de staat op het oog hebben. Anderzijds het politieke bestanddeel dat de eigenlijke staatsvorm betreft. Het geheel van grondrechten en de deling en balancerings van de staatsmacht, hebben als niet-politieke elementen een duidelijk negatieve relatie tot de staatsmacht. Voor zover de rechtsstaat een staat is primeren echter de politieke staatsvormende elementen. Wanneer we deze staatsvormende elementen bekijken met de vraag naar de dragende politieke autoriteit, komen we steeds bij een veelheid terecht, en niet bij een eenheid. Drie organen kunnen aanspraak maken op politieke autoriteit: de president, de kanselier en zijn

regering, en het parlement. Hun onderlinge relaties vormen een ingewikkeld systeem. Essentieel voor de schmittiaanse analyse is zijn vaststelling dat het parlement hierin de meest problematische en zwakke schakel vormt.

Kritiek van het parlementarisme

De kern van de typische geloofssystemen van het parlementarisme is de overtuiging dat politiek kan worden gebaseerd op de discussie. De overtuiging dat uit een confrontatie van meningen het inzicht in de waarheid ontstaat, is verbonden met het algemeen liberaal geloof in het ontstaan van sociale harmonie uit een vrij krachterspel dat zich op verschillende terreinen anders vertaalt: als economische concurrentie, botsing van belangen, botsing van ideeën of machten. Door de belangrijke plaats die aan de openbare parlementaire discussie wordt toebedeeld in het politieke leven, kadert het parlementarisme in een globale depolitiseringsstrategie. In plaats van de politieke strijd, die potentieel gewelddadig kan zijn, zal volgens deze overtuiging de concurrentie en de discussie optreden. Dit parlementarisme is een typische instelling van de negentiende eeuw en steunt op de aristocratische representatie van de burgerij die zich met de natie identificeert en zich politiek tegen de executieve, de oude monarchie affirmeert. Schmitt wil aantonen dat het parlement enkel zijn beginselen als burgerlijk parlement kan waarmaken. De burgerij als het redelijke deel van de natie staat tegelijk tegenover het vorstelijke absolutisme en tegen de blinde onredelijkheid van de massa. Sociologisch is dit redelijke deel echter ook de bezittende klasse en de vertegenwoordiger van haar belangen tegen de belangen van andere bevolkingsgroepen. Zo wordt het parlement zelf de uitdrukking van de maatschappelijke tegenstelling. Door het invoeren van het algemeen stemrecht wordt het parlement gedemocratiseerd, maar verliest het tegelijk zijn burgerlijke homogeniteit. Het parlement wordt samengesteld door agenten van belangengroepen, die vanuit een bepaalde machtspositie met elkaar onderhandelen, maar geen echte discussie meer voeren waarbij de tegenstander met redelijke argumenten wordt overtuigd. Het parlement blijft de kern van de burgerlijke democratische rechtsstaat, maar het heeft zijn autoriteit verloren. Niet om toevallige politieke redenen, maar door de wezenlijke historische tendens van de democratisering. Het parlement wordt samengesteld door een heteroog geheel van partijen, waarbinnen labiele partijcoalities of één partij, die over de meerderheid beschikt, de executieve controleren die zij zelf hebben aangesteld. Via het parlement controleren de partijen de staat. Op die wijze wordt het parlement in plaats van een stabiele institutionele basis, zelf een instrument van instabiliteit. Het parlement ontwikkelt zich tot een schouwtoneel van een pluralistisch systeem. Het parlement valt uiteen in partijblokken. Waar het parlement vroeger samengesteld was uit onafhankelijke individuen die opinies vertolkten, zijn het nu de partijen die als sterk georganiseerde machtsblokken het parlement beheersen. Deze partijen vertonen de tendens 'totaal' te wor-

den, namelijk bureaucratisch georganiseerde gehelen met een vaste levensbeschouwing, een volledig maatschappelijk programma en een uitgebouwde dienstverlening voor haar leden. De regeringen worden door de partijen gecontroleerd en gedwongen in steeds meer aspecten van het maatschappelijke leven in te grijpen. Niet meer de staat maar de partij tendeert ernaar via het instrument van de staat het monopolie van de politiek te verwerven. De verkiezingen zijn een statistische registratie van de macht van een partij, waarbij de vertegenwoordigers in het parlement niet meer rechtstreeks worden verkozen, maar via de samenstelling van de lijsten door het partijapparaat. Wat aan verkiezing overblijft is eigenlijk een soort plebisciet voor een partij en zijn omvattende politieke en levensbeschouwelijke lijn. De loyaliteit van de burgers is niet meer op de eerste plaats gericht op de staat, maar gaat voor alles naar de partij die het best in staat is hun belangen te dienen. Dit alles brengt de eenheid van de staat in gevaar, hoewel de druk van de staat tegelijkertijd groter wordt. Een dergelijke staat is immers zwak en totaal tegelijkertijd. Hij is te zwak om zich te verzetten tegen de druk van de partijen die de staat instrumentaliseren ter bevrediging van de belangen van hun leden. Zo wordt hij gedwongen zich in allerhande terreinen van het maatschappelijke leven te mengen, al naargelang de levensbeschouwelijke, culturele en economische strekking van de partijen die zich aan de macht bevinden. Zet deze tendens zich door dan berust de eenheid van de staat uiteindelijk enkel op verdragen, net zoals dit tussen staten het geval is in de internationale gemeenschap. De partijen dreigen de legaliteit van de moderne staat te gebruiken om hun tegenstanders buiten spel te zetten of de staat en zijn constitutie zelf te vernietigen.

In deze omstandigheden bestaat er wat Schmitt noemt 'ein Pflicht zum Staat'. De mogelijkheid tot versterking van de staat ziet Schmitt in de functie van de rijks-president, die rechtstreeks door het volk verkozen, de eenheid van het volk representeert en op grond van deze democratische legitimiteit een werkelijke 'Hüter der Verfassung' kan zijn. Uiteindelijk wordt Hindenburg in 1933 echter door zijn adviseurs overhaald de premies van de legale macht in handen van Hitler en zijn NSDAP te geven. Een keuze die, zoals uit historisch onderzoek blijkt, niet de voorkeur van Schmitt heeft weggedragen. Zeer vlug accepteert hij echter de nieuwe situatie en stelt hij zich loyaal ten dienste van het regime, tot hij in 1936 naar de achtergrond wordt verschoven en geen rol van betekenis meer speelt. Zoals zoveel andere intellectuelen in de twintigste eeuw is Schmitt voor de fascinatie van de totalitaire macht (tijdelijk) bezweken. Welke anti-revolutionaire cultuurkritiek hierbij een rol heeft gespeeld zullen we nog verduidelijken.

Oude en nieuwe nomos

De abnormale volkenrechtelijke toestand van Duitsland na Versailles, bedreigt niet alleen fundamenteel het bestaansrecht van Duitsland in Europa, maar verhindert

het efficiënt functioneren van het volkenrecht. Reeds in 1925 noemt Schmitt het verdrag van Versailles de grootste stap naar de onttroning van Europa. De vrede die de wereldoorlog beëindigt, tast in een belangrijke, maar niet duidelijk definieerbare, wijze de soevereiniteitsrechten van een belangrijke Europese grootmacht aan. Dit gebeurt door de interventiemogelijkheden die worden gecreëerd. Reeds in de vroege volkenrechtelijke analyses komt hij tot het besluit dat zo een fundament van de klassieke volkenrechtsorde verdwijnt: het onderscheid tussen Europa en de rest van de wereld dat men als koloniaal of potentieel koloniaal gebied beschouwt. Hiermee verdwijnt de ideologische vooropstelling waardoor imperialistische dominantie binnen Europa kon worden vermeden. Dit betekent dat Europa geen solidaire politieke structuur meer bezit tegenover de rest van de wereld. In W.O.II ziet Schmitt een globale herordening, gesteund op de Grootruimte met Duitsland in een beslissende rol. De wereld evolueert naar een opdeling in Grootruimten die onderling een nieuwe concrete orde dienen te vinden. Deze ruimten vormen de invloedssfeer van een hegemoniale macht. Deze eerste poging tot nieuwe vormgeving van het volkenrecht is niet uitgegaan van Duitsland of van Europa, maar wel van de Verenigde Staten in de vorm van de Monroe-doctrine. Dat Schmitt van de Verenigde Staten uitgaat heeft een diepe zin die hij in zijn verdere wetenschappelijke arbeid na W.O.II zal uitdiepen. In *Der Nomos der Erde* analyseert hij hoe vanuit de westelijke hemisfeer Europa wordt 'entortet'. De kern van het werk bestaat in een scherpe formulering van wat de Europese globale orde is geweest, en hoe de ontbinding van de Europese orde en zijn publiek recht tennauwste verbonden is met de verhouding tussen Europa en de Verenigde Staten. Vanuit een volkenrechtelijk perspectief kan Schmitt in alle duidelijkheid de realisatie van de opmerkelijke prognose van Tocqueville over het einde van de dominante rol van Europa beschrijven, evenals de opkomst van de twee reuzen Amerika en Rusland. De rol van Europa wordt voor het eerst vanuit de westelijke hemisfeer ter discussie gesteld. Amerika gaat er zelfbewust van uit de echte substantie van Europa te belichamen en te beschermen. Europa wordt met zijn eigen idealen teruggewezen, en object van een interventiepolitiek. Zolang een nieuwe concrete globale orde niet is gevonden, is het beperken van oorlog en geweld, de primaire opdracht van het volkenrecht, problematisch. Schmitt biedt een aantal bijzonder indringende analyses van de verschuivingen in het oorlogsconcept dat met deze herordening gepaard gaat. De dreiging bestaat van een globale interventiepolitiek gestuwd door universalistische ideologieën. De erkenning van de vijand wordt problematisch, zowel door liberale als socialistische versies wordt de vijand een vijand van de mensheid.

De analyses van de verschuivingen in het oorlogsconcept brengen Schmitt tevens tot een aantal interessante beschouwingen over de relatie tussen de moderne techniek en het oorlogsbegrip. De beperking van de oorlog hangt samen met ruimtelijke en technische aspecten. Hoe meedogenlozer en efficiënter de mogelijke vernietiging wordt, hoe sterker de tendens tot criminaliseren van de vijand, om een

dergelijke vernietiging te rechtvaardigen. Waar optimistische humanitaire denkers vaak de ontwikkeling van de techniek hebben verbonden met een depolitisering, zien we dat Schmitt voornamelijk de nadruk legt op een verdere 'Entortung', die een beperking van het geweldgebruik steeds problematischer dreigt te maken, en een bezinning op zinvolle grenzen des te dwingender, wil men niet in een totaal nihilisme belanden. Dit leidt tot de fundamentele vraag of de ontwikkeling van de techniek de morele kracht van de mens niet overstijgt, dat wil zeggen noodzakelijk ontmenselijkende gevolgen heeft. De inbreng van het luchtruim drijft het vernietigend karakter van de oorlog op. Het inzetten van een luchtmacht betekent eigenlijk een diepe structurele ingreep in het gegeven van de politiek. Het oogmerk van het bombardement is de vernietiging. Hier ligt een bijkomende verklaring voor het optreden van ideologische en juridische discriminering van de vijand, die tot een object van vernietiging wordt gedegradeerd. Dit geldt niet alleen voor de reguliere krijgsmacht, maar voor de ganse burgerbevolking. Vijandschap en oorlog verdwijnen niet; onder de dwang van de techniek wordt een beperking van het geweld in tegendeel steeds moeilijker. De 'maat' die voor een gelijkheid tussen rechtmatige vijanden vereist is, wordt door de moderne techniek doorbroken. De techniek rukt de mensheid mee 'über das Politische hinaus', maar daarom niet in een ruimte zonder geweld, maar in de totale, efficiënte vernietiging. Zo krijgt de diagnose van de moderniteit zijn volle scherpte, en valt samen met de historische crisis van het zoeken naar een nieuwe 'Nomos' en een nieuwe 'maat' voor het politieke.

Moderniteit en techniek

Schmitt beschrijft de cultuurhistorische evolutie van het westen als een secularisatieproces waarbij het centrale geloofssysteem verschuift van het theologische, over het metafysische, het humanitair-morele, het economische om uiteindelijk in het tijdperk van de techniek uit te monden. De overtuigingen die de inzet worden van politieke strijd, worden vanuit dit centraalgebied gedefinieerd. Hiermee zijn de centrale ordenende instellingen verbonden, die aan de politieke eenheid vorm geven. Deze verschuivingen zijn gemotiveerd door het opzoeken van een neutrale sfeer van waaruit een politiek conflict kan worden gedepolitiseerd. Al vlug blijkt echter elk vermeend neutraal terrein een nieuwe conflicthaard te worden. Dit steeds verder doorlopend neutraliseringsproces vindt zijn eindpunt in het geloof in de techniek als een absoluut neutraal terrein. Deze neutraliteit is echter slechts schijn. Wat absoluut neutraal schijnt te zijn slaat hier om in zijn tegendeel. Alle andere centrale gebieden zijn dragers van overtuigingen en waarden, en juist daarom bron van onenigheid en strijd. Politiek is eenheid en strijd. Tot de eenheid behoort autoriteit, en deze veronderstelt een politieke idee of overtuiging. Door de techniek zijn echter enkel de middelen tot beheersing en macht enorm toegenomen. Het tijdperk van de techniek bezit geen eigen geestelijke of culturele identiteit. Op de technische neu-

traliteit kan men geen ordenende instellingen of autoriteit bouwen. In zijn *Politische Theologie* (1922) wijst Schmitt er op dat alle vitale politieke en juridische ordenende begrippen theologische begrippen zijn. Techniek is louter middel.

In zijn laatste boek dat onder de titel *Politische Theologie II* (1970) een vervolg biedt op het werk uit 1922 toont hij aan hoe de politieke theologie tot zijn eindpunt wordt gedacht, hoe in een volledig gesecculariseerd wereldbeeld de mens zelf ten einde wordt gebracht. Het verabsoluteren van wetenschap, techniek en vooruitgang vernietigt de mens en schakelt tevens elk probleem van legitimiteit uit. Enkel de constante van de menselijke agressiviteit blijft. De mens zelf wordt een voorlopig product, steeds open voor verdere technische manipulatie. Dit is de werkelijkheid van de ontketende techniek. Men staat hier voor de paradox van de prometheïsche cultuur, waar de mens zich van zijn natuurlijke ketenen tracht te bevrijden door de techniek, maar ten prooi dreigt te vallen aan de macht die door de techniek wordt opgeroepen. Het nastreven van de absolute autonomie van de zichzelf nieuw producerende mens, vereist het nihilisme als zijn mogelijksvoorwaarde. De visie op de ontwikkeling van de techniek vanuit een neutraliseringsproces van elke menselijke inhoud dat eindigt in het geestelijke niets wordt zo geradicaliseerd. De techniek zet zich door als een autonoom apparaat en kan niet worden gestopt. Enkel het naakte activisme van de menselijke macht blijft over.

Ook het streven om de tijd en de geschiedenis volledig te beheersen door de onophoudelijke productie van het louter menselijk planifieerbare, leidt naar het einde van de geschiedenis en van de mens. Het eindigt bij de mens als 'Jeweils-Produkt'. Wat een absolute bevestiging van de mens had moeten worden na de negatie van het transcendente en de erfzonde, leidt consequent naar de negatie van de mens zelf. Als schepper van het niets wordt de mens zo de absolute tegenspeler van God. Vertrekt deze radicaliteit echter zelf niet van een gesecculariseerde en ketterse politieke theologie, gebaseerd op de theologie van de menswording? De opstand van de zoon tegen de vader is een essentieel thema van de gnostische ketterijen. Deze schildering van het eindpunt van het nihilisme is polemisch bedoeld. Het Zijn, de mens en de natuur zijn sterker. De prometheïsche zelfoverschatting heeft echter destructieve gevolgen.

Praktisch en concreet constateert Schmitt de reële tendens dat een doorgedreven technische planning meer en meer de sociale werkelijkheid beheerst. Een noodzakelijk element van deze planning is het motiverend geloof in de algemene vooruitgang en in de grote weldaden van wetenschap en techniek als een gesecculariseerde religie. De gevaarlijke vraag echter welke mensen deze geweldige macht over andere mensen die de techniek verschaft, hanteren, verheldert hij onvoldoende. Over deze vraag wil Schmitt een concrete politieke bezinning. Tegenover het vooruitgangsgeloof, een typisch product van de achttiende-eeuwse filosofie, plaatst Schmitt de 'katechon', diegene die 'tegenhoudt'. Deze notie van 'Aufhalter' is terug te vinden in een mysterieuze passage van de tweede brief van Paulus aan de Thes-

salonicensen (2:6-8). Voor Schmitt wordt in dit begrip slechts een christelijk beeld van de geschiedenis mogelijk.

De tijd die voor de geschiedenis door de 'katechon' wordt opgehouden is tegelijk ruimte in de concreet geografische zin, de plaats waar onze geschiedenis zich afspeelt; en dit is de aarde, de plaats waar de mens 'verortet' is. Zo wordt een brug geslagen tussen de allusieve apocalyptische ideeën van Schmitt en de concrete politieke orde met zijn recht en ruimtelijk en tijdelijk zichtbare machten. De gedachte van Carl Schmitt resulteert in de oproep onze aarde zinvol te ordenen. Deze zinvolle concrete orde is de werkelijke 'katechon' van de absolute chaos en het nihilisme.

Besluit

Schmitts na-denken van het 'Sinnreich der Erde' leidt naar de afsluitende karakterisering van zijn wijsgerige visie op de geschiedenis: christelijk-epimetheus. Epimetheus is op het eerste gezicht het tegenbeeld en de tegenkracht van Prometheus. Hij symboliseert het vooruitziende, plannende en activistische element in onze door de techniek beheerste tijd. Deze opstandeling tegen de goden, die het vuur uit de hemel wegrooft om het aan de mensen te schenken, lokt de wraak uit van de goden tegen deze hybris. Het is de gerechtigheid die de maat herstelt. In de stormen door Pandora ontketend, bezint zich na-denkend Epithemeus, die zelf onnadenkend mede het onheil heeft gezaaid.

Schmitt is echter een te concreet praktisch denkend jurist om lang bij deze bespiegelingen stil te staan. Deze visie wordt in enkele suggestieve beelden aangebracht. De eigenlijke opdracht van de jurist blijft het vinden van de concrete orde. Deze raadselachtige beschouwingen over de geschiedenis vormen als het ware de dieptestructuur van de nomostheorie die Schmitt in dezelfde periode uitwerkt.

Bibliografie

- Die Diktatur*, 1921, 1978⁴.
Politische Theologie, 1922, 1934².
Die Geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus, 1923, 1926².
Die Kernfrage des Völkerbundes, 1926.
Der Begriff des Politischen, (drie versies 1927, 1932, 1933).
Verfassungslehre, 1928, 1938⁶.
Der Hüter der Verfassung, 1931, 1985³.
Legalität und Legitimität, 1932, 1968².
Staat, Bewegung, Volk: Die Dreigliederung der politischen Einheit, 1933.
Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes, 1938.

Land und Meer. Eine weltgeschichtliche Betrachtung, 1942, 1954².

Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum, 1950, 1974².

Gespräch über die Macht und den Zugang zum Machthaber, 1954.

Theorie des Partisanen, 1963, 1975².

Politische Theologie II, 1970.